

Микола ЛИТВИН

ВІД НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЙСЬКА ДО СОБОРНОЇ ДЕРЖАВИ: ДО 100-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ ЛЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Актуалізовано українське питання в роки Першої світової війни. Проаналізовано бойовий шлях у Карпатах та Надзбруччі, культурно-освітню діяльність в Галичині, на Волині та Наддніпрянщині легіону Українських січових стрільців, який створений влітку 1914 р. в австро-угорській армії. Широко представлено архівні документи, спогади стрільців і старшин легіону, громадських діячів Галичини.

Ключові слова: легіон Українських січових стрільців, Перша світова війна, культурно-освітня діяльність, українське питання.

Війни новітньої доби стали місцем зіткнення не лише збройних сил чи конфліктом фінансових інтересів, але й протиборством сили волі та бойового духу населення країн, що воюють. Зрештою, мир приходить нерідко не завдяки перемозі на полі бою, а внаслідок революції (або страху перед нею), які породжують воєнні катаклізми¹. Не стала винятком й Україна, землі якої до Першої світової війни перебували у складі монархій Романових і Габсбургів.

Велика війна, у кривавий вир якої були втягнуті більшість країн і народів світу, каталізувала революційний вибух українців 1917 р. Для генералів-фронтовиків це був час випробовування нових видів зброї – авіабомбометань, радіорозвідок, перших танкових та газових атак. Для політиків війна стала новим дискусійним майданчиком, у ході якого обговорювали плани реформування старих імперій, перекроювання кордонів. Велика війна на деякий час розколола український національний табір: наддніпрянці підтримували переможний наступ російської армії й прагнули виторгувати в цараті автономію для Наддніпрянщини; галицькі політики підтримували у війні Габсбургів, які, на їхню думку, мали надати Галичині національно-державну автономію.

Наболілі національно-політичні проблеми галицька громадськість широко обговорювала в ході святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Ювілей на західних землях України відзначено не лише перейменуванням вулиць, поетичними вечорами, але й масовим Шевченківським здвигом 28 червня 1914 р. у Львові за участю 12 тис. представників галицьких таких парамілітарних товариств, як “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, культурно-освітніх і кооперативних структур. У той день на площі “Сокола-Батька” в околицях Стрийського парку вони дізналися не лише про вбивство в Сараєво наступника австрійського престолу архикнязя Франца

¹ Говард М. Війна в європейській історії / Майкл Говард. – Київ, 2000. – С. 129–130.

Фердинанда, але й ще раз актуалізували ідею відродження українського війська як зав'язку майбутньої Української держави. Активність стрілецтва сприяла консолідації українського політикуму, яке сформувало міжпартійну Головну Українську Раду (ГУР) на чолі з К. Левицьким². Утім, відповідь на головне питання часу: чи дасть нам тепер Австрія Україну³ залишалася серед галичан, буковинців і закарпатців риторичною.

2 серпня 1914 р. ГУР у Львові створила Бойову Управу Українських січових стрільців (УСС), яка звернулася до австрійського уряду з проханням дозволити сформувати легіон Українських січових стрільців. Попри одержану згоду з перших днів створення частини їй чинилися перешкоди. На прохання відкликати з військ 100 українських старшин цісарське командування виділило лише 16, серед них Г. Коссака, С. Горука, В. Дідушка, Д. Вітовського та ін. Для легіону Українських січових стрільців австрійці передали тисячу важких однозарядних крісів, які ще 1888 р. були зняті з озброєння. Всього до УСС зголосилося 28 тис. галичан, але уряд і польські політичні кола, побоюючись створення українського війська, обмежили чисельність легіону до 2,5 тис.⁴ Добровольцями насамперед записувалися ті, хто офіційно був визнаний непридатним до військової служби, а також особи, які ще не мали (гімназисти, студенти університетів Львова, Грацу, Відня, деякі жінки) або вже були непризовного віку з підданих Австро-Угорщини⁵. Основна частина галичан-українців (понад 100 тис.) мобілізована до частин, які відправлено подальше від України – на Італійський та Сербський fronti.

Невишколених січовиків командування 55-ї австрійської дивізії 25-го корпусу вирішило одразу ж кинути на фронт проти російських військ, що наступали, де на легіон чекала б неминуча загибель. Але тодішній тимчасовий командир *легіону Т. Рожанковський* відмовився виконувати авантюрний наказ, за що був усунутий з посади. Під командуванням *нового командира, одного із засновників "Просвіти", директора Рогатинської української гімназії М. Галуцинського* 3 вересня 1914 р. новобранці прийняли на привокзальній площі у Стрию (Львів був уже окупований царськими військами) присягу й відбули на доукомплектування в закарпатські села Горонда та Страбичів під Мукачеве⁶. Ядро легіону становили активісти січового, сокільського і пластового руху, вчорашні гімназисти та студенти. Серед новобранців були й дівчата-студентки О. Степанів, С. Галечко, А. Дмитерко, І. Кузь, О. Підвисоцька та ін.

² *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 / К. Левицький. – Львів, 1926. – С. 716–720; Українська сила з покликком Тарасовим. Великий ювілейний здвиг Січей і Соколів у Львові // Свобода. – 1914. – 16 липня.

³ Історія Січових Стрільців: військово-історичний нарис. – Київ, 1992. – С. 22.

⁴ Див.: *Литвин М.* Історія галицького стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1991. – С. 12–15.

⁵ *Дорнік В.* Політика Австро-Угорщини щодо України в роки Першої світової війни / В. Дорнік // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни). – Чернівці, 2009. – С. 11.

⁶ Див.: *Галуцинський М.* З Українськими січовими стрільцями. Спомини з років 1914–1915 / М. Галуцинський. – Львів, 1934. – 216 с.; *Галактіон Ч.* 3 вересня 1914 // Свобода. – 1952. – 6 вересня; *Савчин М.* Українські січові стрільці на "Срібній землі" / М. Савчин // Свобода. – 1951. – 16, 17 листопада; *Ріпецький С.* Про сотню, що почала визвольні змагання / С. Ріпецький // Там само. – 1954. – 10 вересня.

7 вересня затверджено організаційну структуру легіону УСС, призначено командирів куренів, сотень і чет. Перший курінь очолив отаман М. Волошин, 35-річний львівський адвокат, після війни відомий діяч центристської політичної партії – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Йому підпорядковувалися сотні В. Дідушка, Р. Дудинського, Н. Гірняка й О. Будзиновського. Другим куренем командував народний учитель з Ясениці, що під Дрогобичем, 32-річний отаман Г. Коссак, батько чотирьох дітей. До цього куреня ввійшли сотні колишнього редактора львівського часопису “Руслан”, відомого сокільського діяча сотника С. Горука, сотників О. Семенюка й О. Букшованого, вчорашнього студента Чернівецького університету та Львівської торгової академії М. Барана. Третім курінним отаманом був адвокат С. Шухевич, а його двома сотнями командували відповідно педагог і талановитий поет Д. Вітовський та виходець із селян Дрогобиччини недавній професор Чортківської учительської семінарії І. Коссак. Одержали посади командирів чет [взводів, по-сучасному – *М. Л.*] чимало представників молодого національної інтелігенції, зокрема випускник Паризької художньої школи Я. Струхманчук, журналіст В. Коссак, вчорашній студент-хімік П. Франко, вихідці із селянства І. Цяпка, М. Яворський, І. Рогульський, Г. Іваненко, багато інших. Все це створювало особливий тип взаємовідносин між старшинами і стрільцями, сприяло високим бойовим якостям легіону. До речі, формою звертання було слово “товариш”, прийняте згодом у Радянській армії. Отже, не витримує критики довголітнє твердження радянських істориків і політиків про “буржуазність” та “реакційність” старшинського складу УСС і Галицької армії. Як відомо, це “тавро” стало приводом для масового знищення в 30-ті роки, під час сталінських репресій, величезної кількості колишніх галицьких старшин, які після поразки Української революції 1917–1921 рр. залишилися на Наддніпрянщині або прибули до неї пізніше. Серед них відомі військові, партійні, радянські та наукові діячі, письменники Г. Коссак, О. Нагуляк, Г. Іваненко, Й. Крілик, О. Букшований, М. Яворський, Я. Струхманчук, М. Ірчан, багато інших⁷.

У ті дні на 450-кілометровому фронті від Івангорода до Кам'янця-Подільського розгорнулася одна з найбільших у Першій світовій війні – Галицька битва за участю з обох боків півтора мільйона солдатів й офіцерів. Вона почалася загальним наступом росіян 6 серпня. За місяць, 3 вересня, 3-тя армія генерала М. Ружького зайняла Львів, а 8-ма під командуванням О. Брусилова відтіснила цісарську армію в Карпати. 17 вересня відступив гарнізон Перемишльської фортеці (131 тис. осіб, 21 тис. коней). Отже, російська армія окупувала Галичину, а війська Австро-Угорщини втратили до 400 тис. вояків, із них майже 100 тис. полоненими⁸. Під час цієї операції начальник штабу 25-го австрійського корпусу полковник Станіслав Шептицький (один із перших претендентів на посаду командира легіону УСС) писав своєму братові митрополиту Греко-Католицької Церкви Андрею Шептицькому: “Росіяни атакують. Ми

⁷ Див.: Рубльов О. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.) / О. Рубльов, Ю. Чеченко. – Київ, 1994. – 350 с.; *Його ж.* Західноукраїнська еміграція у загальнонаціональних політичних і культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – Київ, 2004. – 648 с.; *Його ж.* Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. Рубльов, О. Рент. – Київ, 1999. – 320 с.

⁸ *Яковлев И.* 1 августа 1914 / И. Яковлев. – Москва, 1974. – С. 69; *Bator J.* Wojna Galicyjska / J. Bator. – Kraków, 2008. – S. 35–104, 223.

знали поразки. В районі Гнилої Липи точаться тяжкі бої. Твоє селянське військо, твої Українські січові стрільці бою ще не бачили навіть здалека, та відомо, що при першій же нагоді вони збираються «зі славою» здатися москалям”⁹. Частково він мав рацію: чимало українців, силою рекрутованих до австрійської армії, зовсім не рвалися проливати кров за цесаря і часто здавалися в російський полон. Однак щодо легіону УСС зневага полковника не була обґрунтованою, що засвідчили перші бої січовиків.

У зв’язку з важким становищем на фронті вже 10 вересня 1914 р. австрійське командування віддало наказ ввести легіон УСС у бої. За тиждень сотня В. Дідушка вийшла на Верецький перевал, де зустріла частини 2-ї кубанської козачої дивізії, що наступали. Тоді ж зайняла лінію сторожових постів на Ужоцькому перевалі сотня О. Семенюка, уродженця Сокаля, талановитого організатора січового руху на Львівщині, який пізніше, в 30-х, загинув в УРСР. Саме вона першою серед підрозділів легіону 25–26 вересня зав’язала бій у районі Сянок із кубанцями і зазнала перших жертв війни – 22 стрільці були вбиті. Водночас, не взявши до уваги українських старшин, австрійське командування роздробило решту легіону на понад сто розвідувальних стеж (груп) по 20 стрільців у кожній і наказало просочуватись у російські тили. Після невдалих спроб перетнути лінію фронту, зазнавши втрат, стежі поверталися назад. Лише стежа четаря Г. Іваненка досягла Дрогобича, а Р. Біленький пройшов зі стрільцями до Болехова. Кілька груп зникли безслідно. Переконавшись у безплідності своїх намірів, австрійське командування відмінило наказ. 7 жовтня всі сотні зайняли лінію оборони на Бескидах¹⁰.

Одержавши підкріплення з Балканського фронту, австрійська Південна армія в першій половині жовтня перейшла у наступ через карпатські перевали в загальному напрямі на Стрий, Миколаїв, Львів. “Я був атакований з фронту майже удвічі більшими силами противника, – згадував генерал О. Брусилов. – Здійснювалось охоплення мого лівого флангу військами, які спускались з Карпат від Турки і, нарешті, у напрямі на Стрий–Миколаїв–Львів виходили до мене в тил”¹¹.

У ході наступальної операції легіон УСС під командуванням отамана Г. Коссака, що діяв в авангарді 130-ї австрійської бригади, провів успішний бій за Тухольку. За ним спостерігав особисто генерал П. Гофман, адже галичани діяли на дуже важливій ділянці – вздовж долини Латориці, на залізниці. Долаючи сильний опір противника, українські курені оволоділи пізніше с. Синьовидне і Любінці, вийшли в район нафтового басейну й 20 жовтня відбили у росіян м. Борислав, Дрогобич, Стрий. Тільки коли О. Брусилов перекинув з-під Перемишля найбоєздатнішу 58-му піхотну дивізію та підтягнув резерви, йому вдалося відновити становище. Австрійські війська, а з ними легіон УСС, відійшли до Карпат.

Майже без перерви 3 листопада чотири армійські корпуси О. Брусилова та три кавалерійські дивізії розпочали штурм перевалів із метою прорватися до Закарпаття. У запеклих боях 3–5 листопада сотні УСС під командуванням В. Дідушка, К. Гутковського, Р. Дудинського, С. Горука, З. Носковського зуміли не лише відстояти свої

⁹ Даниленко С. Дорогою ганьби і зради / С. Даниленко. – Київ, 1972. – С. 42.

¹⁰ Литвин М. Українські Січові Стрільці / М. Литвин, К. Науменко. – Київ, 1992. – С. 10–12; Трофим’як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 рр.). – Київ, 1997. – С. 153; Савчин М. “Під білою березою козаченька вбито...” / М. Савчин // Свобода. – 1953. – 3 січня.

¹¹ Див.: Брусилов А. Воспоминания / А. Брусилов. – Москва, 1951. – С. 57.

позиції під Синьовидним, але й завдати противнику серйозних втрат. Тільки в полон захоплено 130 солдатів. У районі Тухольки відзначився зі своєю сотнею Д. Вітовський, який разом із панцирним поїздом утримував залізничний відтинок Тухолька–Гребенів. Невдовзі після цих боїв командир 55-ї дивізії генерал Г. Фляйшман прибув до легіону, щоб особисто вручити перші бойові нагороди січовикам – медалі Хоробрості II класу старшинам З. Носковському, Я. Струхманчуку, вістунові І. Андруху, хорунжій О. Степанівні, а також С. Галечко¹². Вчорашній студентці філології університету у Граці до того ж присвоєно звання підхорунжої.

“Я на Закарпатті, в рядах Січових стрільців. Дивний якийсь сон, – писала Софія Галечко у щоденнику 11 вересня 1914 р. – Вісім днів їзди поїздом, три дні голодівки, примусова мандра по Мукачеві від 3-ї ночі до 8-ї ранку та приїзд до Горонди – а тепер тихі зітхання слабих у шпиталі. Мої мрії здійснилися – працюю для України, йду кувати кращу долю... Кинула я книжки, науку, старий спокійний Грац, забула про рідню, про іспити й увесь світ... Крила вистрілили з рамен і лечу на стрічу сонцю золотому. Чи спалить воно мене, чи зігріє своїм вогнем?.. Завтра, позавтра може підемо вже в поле, хто вернеться з дороги, не знаємо. Що там! Поки кров грає в жилах і серце б’ється сильно в грудях – вперед! Вперед! Поломимо скали, переплинемо ріки, спалимо вогнем молодой душі всі твердині, всі замки, всі ворожі думки і діла”¹³. Дівчину-стрільця, потім хорунжу і командира чети в сотні З. Носковського любили й поважали всі. І тому як велике особисте горе для них стала її трагічна загибель 20 липня 1918 р.¹⁴.

У листопаді здійснена часткова реорганізація легіону. Тепер він складався лише з двох куренів – С. Шухевича і С. Горука. М. Галушинський вибув у штаб генерала П. Гофмана референтом у справах УСС, а його посаду обійняв отаман Г. Коссака.

Різдво 1915 р. галицькі стрільці зустріли на Бескидах. У ту зиму стояли тріскучі морози, круті схили вкрилися глибоким снігом. Старшини і стрільці, які майже безперервно перебували на гірських вершинах, у першій бойовій лінії, постійно мерзли. Інколи втрати від холоду перевищували бойові¹⁵. У ті січневі дні січовики билися на Ужоцькому перевалі. Долаючи глибокий сніг, вони зайняли Славське, Лавочне, досягли Татарівки, що декілька разів переходила з рук у руки. На початку березня сотні легіону УСС вийшли в район гори Маківки. У цей момент командування цісарської армії завдало українській частині нового дошкульного удару – ліквідувало Начальну команду і цілком самостійні курені Г. Коссака та С. Горука підпорядкувало відповідно 129-й і 130-й австрійським бригадам 55-ї дивізії генерала Г. Фляйшмана. Тоді ж встановлено штатну чисельність усусусів – 2 200 стрільців та 48 старшин, яким присвоєні військові звання.

22 березня вперше сотні курінного отамана С. Горука зайняли позицію на цій горі, яка стала головним пунктом оборони австрійської Південної армії, бо не давала можливості російським військам пробитися по долинах річок до Тухлі й Славська.

¹² Литвин М. Українські Січові Стрільці... – С. 13.

¹³ Угрин-Безгрішний М. Нарис історії УСС / М. Угрин-Безгрішний. – Львів; Київ, 1923. – С. 103.

¹⁴ Дмитерко-Ратич Г. Зі зброєю в руках (Пам’яті Софії Галечко) / Г. Дмитерко-Ратич // Наше життя. – 1958. – Листопад.

¹⁵ Гірняк Н. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців / Н. Гірняк. – Філадельфія, 1955. – С. 21–22; Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1956. – С. 98–99.

З того дня бої на цьому відтинку майже не припинялись. Учасник тих звитяг 18-літній командир сотні львів'янин О. Яримович, який загинув у липні 1917 р. під Конюхами, залишив нащадкам спогади. Ось як він описує ці події: “Вночі з 7 на 8-го квітня зішли москалі з Погару [сусідня гора – *М. Л.*], перейшли місток на р. Головчанці, підсунулися яром до половини північного спаду Маківки під стрілецьке становище і ранили кількох стрільців ручними гранатами. Ніч була темна, без місяця. Пішла стрілянина на цілій лінії Маківки, тріскали світляні ракети. Москалі відступили. Рано було видно сліди ворога і погублені шапки. Цілий напад москалів звернений був на відтинок, обсажений стрільцями, тому стрільці дістали того дня від бригадира Вітошинського похвалу за оборону Маківки. Сотня Дудинського стояла, під проводом хорунжих Свидерського, Никорака і Ковалика, сотню Московського провадив четар Сушко, в сотні Семенюка провадили під той час чети четар Чмола, я і хорунжа Степанівна”¹⁶.

У ті дні на Південно-Західний фронт прибув разом із кінооператорами російський самодержець Микола II. Зі Львова він приїхав до штабу 8-ї армії генерала О. Брусилова в Самбір, потім побував у Хирові та недавно зайнятому Перемишлі. Командувачеві фронтом генералові М. Іванову, мабуть, дуже хотілося порадувати імператора “побідною” реляцією з Карпатського фронту. Отож, підтягнувши важку артилерію, він кинув у наступ на Маківку кавалерійську дивізію генерала О. Каледіна (майбутнього отамана Донського козацтва, керівника антирадянських заколотів 1918 р.) та піхотні частини. Найбільшої напруги бої досягли 1 травня. “Клекотіли по обох боках скоростріли, при землі гупали ручні гранати – здавалося, гора рухається, дихає пеклом. Так минала година за годиною. Це був третій пам'ятний день московського наступу на Маківку, – писав Д. Вітовський, сотня якого прийняла на себе чи не головний удар. – Змагалось дві сили. Одна сказала: за всяку ціну візьму, а друга відповіла: за всяку ціну не віддам”¹⁷.

Запеклий кривавий бій тривав весь день. Та втримати позиції січовикам не вдалося. Частково через відступ сусідніх австрійських частин. Проти ночі на 2 травня на схили Маківки прибув резерв – курінь Г. Коссака. Його сотні з ходу пішли на штурм вершини гори. Двічі вона переходила з рук у руки. “Щойно за третім разом московські полки покинули під напором стрілецької сили й завзяття добутий верх та пішли в ростіч, – згадував стрілецький історик і учасник бою Б. Гнатевич. – На побоєвищі залишилися гори трупів, від смерті врятувалися лише ті, що попали в полон”¹⁸.

3 травня всі підрозділи січовиків виведені у другий ешелон. А вже наступного дня росіяни вщент розгромили австрійську 129-ту бригаду і захопили Маківку. При цьому потрапили в полон понад тисячу цісарських солдатів й офіцерів. Своєрідною помстою був раптовий контрудар куреня отамана Г. Коссака під Пліткою, в ході якого захоплено до тисячі полонених. У битві на Маківці загинули 42 січовики, 76 зазнали поранень і 35 потрапили до полону. Полеглих поховали на південних схилах гори. Серед них були уродженці Коломийщини: І. Ганущак, Ю. Григоршук, І. Грицюк, Ю. Пітиляк; із Косівщини – М. Білячук, П. Данишук, В. Зитенюк, М. і Д. Мицканюки,

¹⁶ Яримович О. Картина з боїв за Маківку / О. Яримович // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви (1914–1964). – Нью-Йорк, 1967. – С. 287.

¹⁷ Шляхи. – Львів, 1915. – С. 195.

¹⁸ Українські Січові Стрільці. – Львів, 1935. – С. 32.

В. Палійчук, І. Ребенчук, Ф. Ткачук; Ф. Карпин із Звенигорода, О. Матковський із Турки, Ф. Пик із Самбора й ін.¹⁹. У незалежній Україні цей стрілецький цвинтар поновлено, встановлено пам'ятний знак.

Українська громадськість краю високо оцінювала мужність галицького стрілецьтва в тій карпатській битві. “Маківка – це перший визначний етап на тому шляху, по яким українська нація зі стану пасивності переходила до стану активності, до чину, – зазначала львівська газета «Діло» 2 травня 1915 р. – Битва на Маківці, це перша велика спроба галицьких українців стати самим активним чинником історії, стати ковалями й творцями своєї будучини”.

У період із 19 квітня по 10 червня 1915 р. німецько-австрійські війська здійснили т. зв. Горлицьку операцію, в ході якої вісім армій під загальним командуванням генерала А. Макензена прорвали оборону російських військ і рішучим наступом на Перемишль–Львів змусили противника майже повністю залишити Галичину. У цій операції легіон УСС наступав у складі 2-го австрійського корпусу, не натрапляючи на опір росіян. Лише 29 травня біля с. Лисовичі за Болеховом російські частини завдали сильного контрудару 130-й австрійській бригааді й вийшли на сотні куреня Г. Коссака. Під страшний удар потрапили новобранці сотні четаря І. Цяпки, які щойно прибули на фронт (було втрачено вбитими, пораненими і полоненими 180 стрільців). На іншій ділянці росіяни полонили пораненого сотника О. Букшованого. 24-річний командир, виходець із верховинського села Жаб'є, зарекомендував себе сміливим добрим старшиною, заслужив любов і повагу стрільців, які за ним довго сумували²⁰.

27 червня 1915 р. синьо-жовтий прапор замаяв над княжою столицею Галицько-Волинської держави – Галичем²¹. “Було нас чотири сотні під командою курінного Дідушка. Першою ввійшла в Галич сотня Левицького, а за нею інші. Сотник Д. Вітовський обняв команду над містом в ратуші. Незадовго злетіла стрімголов з ратуша російська хоругва, а на її місці замаяла гордо наша. Між нами і москалями розпочалися малі перепалки, що другого дня розвинулися у велику й кроваву битву...”. Цього фронтового листа четаря І. Балюка від 5 липня 1915 р. надрукував віденський “Вістник СВУ” (№ 21–22). То була остання кореспонденція талановитого поета й автора нарисів. 27 липня 20-літній юнак із с. Трибухівці Бучацького повіту загинув у бою.

Під сильним вогнем противника галицькі стрільці по палаючих мостах форсували Дністер і продовжували переслідувати частини брусилівської армії, що відступали. 2 липня пощастило Д. Вітовському зі своєю сотнею визволити рідне село Медуху під Галичем. На честь славного земляка селяни побудували триумфальну арку, квітами зустрічали січовиків. Продовжуючи наступ, курені легіону вийшли на р. Золота Липа, де натрапили на шалений опір противника, який встиг закріпитися на лівому березі. Спроби з ходу форсувати річку не вдалися. Мало того, січовики, особливо підрозділи четарів Цяпки, Гаврилка і Балюка, зазнали серйозних втрат, а

¹⁹ Величко М. Маківка. З карпатських боїв УСС-ів / М. Величко. – Нью-Йорк, 1951. – 32 с.; Ріпецький С. Про тих, що полягли та пролягли кров у боях на Маківці / С. Ріпецький // За волю України... – С. 295–313.

²⁰ Литвин М. Військова еліта Галичини / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 2004. – С. 7–8.

²¹ Українські січові стрільці перші ввійшли до давньої галицької столиці // Свобода. – 1915. – 7 серпня.

хорунжа О. Степанівна із групою своїх стрільців була оточена та захоплена в полон (відправлена у табори Туркестану)²². 7 липня обидва курені виведено в тил.

Після звільнення 6-м корпусом 2-ї австрійської армії 22 червня 1915 р. Львова і згодом майже всього краю до галицьких стрільців почали надходити вісті від рідних і знайомих. Стало відомо про тяжкі наслідки нової окупації краю, депортації ненадійних громадян на схід²³. “Галичина під час окупації опинилась в руках всякої поліцейської і чиновничої наволочі, котру посилено сюди на посади, а вона, користуючись з воєнного стану, робила, що хотіла, і не тільки буквально грабила доми і людей..., але й від себе додавала жару руйнуванню українського життя, її культурних сил”²⁴, – писав пізніше М. Грушевський у праці “Новий період історії України”. Зрештою, голову Наукового товариства імені Шевченка у Львові, майбутнього провідника Української революції М. Грушевського 1916 р. теж вислано далеко в Росію²⁵.

Вперше серед фронтових сотень з’явилося молоде поповнення із Коша – запасної частини, створеної в березні 1915 р. Кіш, або як його називали січовики кадра, займався набором поповнення на території усїєї Галичини, інколи навіть за лінією фронту. Поборовці залучалися до юридичного всеобучу, культурно-освітньої праці, спортивних змагань, організації Шевченківських свят²⁶. 250 юнаків протягом 4–6 тижнів опановували зброю, навчалися влучно стріляти, бойовим вправам. Між іншим, регулярні австрійські частини таких підрозділів не мали. У липні 1915 р. Кіш із Закарпаття перебрався у Сколе, невдовзі – в Пісочну під Стриєм. У Коші діяла бібліотека, деякий час – Пресова квартира, стрілецький хор та оркестр під керівництвом талановитого композитора, автора численних стрілецьких пісень М. Гайворонського.

У ті дні в легіоні УСС побував як воєнний кореспондент відомий угорський письменник Ф. Мольнар. “Починаючи уже від московського осіннього пролону, ці відважні й хоробрі галицькі добровольці змагались в тяжких боях в поході через Карпати, брали участь в оборонних діях зимою, а коли рвонулась вперед наша офензива, вони по кривавих днях під Болахомом і під Галичем пішли також на схід, – повідомляв кореспондент у віденському часописі «Нова вільна преса» 19 серпня 1915 р. – їх легко розпізнати, попри їх жертвенну хоробрість, ще й по синьо-жовтій кокарді, яку носять на своїх шапках”. Ф. Мольнар був надзвичайно здивований зустріччю з дівчатами-стрільцями і навіть підстаршинами, чого не було в австрійських частинах. “Сьогодні мав я довшу розмову з одною з цих українських дівчат – панною С. Галечко. 24-літня п. Галечко є студенткою університету; вона блондинка, незвичайно дівоча, з делікатно викресними чертами лица, дуже поважна і дуже гарна. Вона одіта в простий, дещо уже

²² Литвин М. Військова еліта Галичини... – С. 208–222; Степанів Я. Олена Степанівна в Ташкенті (1916–1917 рр.) / Я. Степанів // Україна. Наука і культура. – Київ, 1994. – Вип. 28. – С. 30–41; Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / [упоряд.: Г. Сварник, А. Фелонюк]. – Львів, 2009. – С. 51–80, 124–139.

²³ Крип’якевич І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915 / І. Крип’якевич. – Відень, 1915. – 116 с.; Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. Реєнт. – Київ, 2003. – С. 309–311.

²⁴ Цит. за: Літературна Україна. – 1991. – 1 серпня.

²⁵ Капелер А. Мала історія України / А. Капелер. – Київ, 2007. – С. 144.

²⁶ Гірняк Н. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців... – С. 25–31; Кадра УСС // Діло. – 1916. – 2 серпня.

надшарпаний польовий стрій, з крісом на рамені, має на ковнірі відзнаки старшого десятника, на грудях медалю хоробрости... Її приятелька О. Степанів, яка від початку війни теж стояла в перших рядах, є в російському полоні. Олена також студентка Львівського університету. 19-літньою вона не тільки кинулась у боротьбу за українську справу, але була теж активною в організуванні добровольців. Вона була провідником стеж і незвичайно хороброю дівчиною, відзначеною за хоробрість медалею... Анна Дмитерко, львівська студентка, Павлина Михайлишин, молода вдова, і 17 літня Ольга Підвисоцька, що просто з семінарійної лавки пішла в поле, – усі вони борються рам'я об рам'я з мужчинами... Про ці хоробрі дівчата знає ворог і поважає їх. Російський часопис «Голос Народу» розніс вістку про відзначення пань Галечко і Степанів»²⁷.

Влітку того ж року керівники Головної Української Ради і Союзу визволення України під тиском військових звернулися безпосередньо до імператора Франца Йосифа із пропозицією збільшити чисельність Українських січових стрільців до 12 тис., а Коша – до 5 тис., та реорганізувати легіон у бригаду. Цісар врешті-решт дав згоду і пообіцяв розглянути це питання з командуванням армії. Але нова пропозиція не вписувалася в політику влади, особливо впливових польських кіл, щодо українського національного війська, а тому й не була реалізована. Між іншим, у той же період полякам дозволили створити кілька легіонів, зокрема Першу бригаду Польських легіонів (грудень 1914 – жовтень 1916 р.) під командуванням Ю. Пілсудського, активіста довоєнних львівських “Стшельців”²⁸.

Наприкінці серпня галицькі курені знову втягнулися у запеклі бої в подільських степах між Серетом і Стрипою. Кілька разів частини 55-ї дивізії пробували прорвати російську оборону на Стрипі. На цей час щойно реформований полк складався лише з двох куренів під командуванням С. Горука і В. Дідушка, кожен з яких мав чотири сотні. Сотня складалася з чотирьох чет (мала 4 рої по 10–15 стрільців). У кожній сотні служили два телефоністи, п'ять санітарів, кравець, швець, писар, помічник писаря.

У ті літні дні австрійські війська зазнавали великих втрат, але вперед не просувалися. Тільки протягом одного бою 27 серпня 1915 р. сотня Д. Вітовського втратила 27 стрільців. На початку вересня росіяни перейшли в контрнаступ: козача кіннота розстрошила кілька австрійських полків і напоролася на завзятий опір січовиків. Зрештою, і їм довелося відійти за Стрипу, де вони утримали мости через річку біля Семиківців і Соколова на Тернопільщині. Запеклі бої на цьому відтинку фронту точилися два тижні. Особливо тяжкі випробування випали на сотні з куреня отамана Г. Коссака, які трималися на 7-кілометровому фронті від Семиківців до Соколова. Був момент, коли ворог захопив обидва села й оточив курінь щільним кільцем. Але січовики відчайдушно захищалися, доки не підійшла допомога – курінь С. Горука з частинами 130-ї бригади. Росіян відкинуто за Стрипу, але Г. Коссак втратив 39 стрільців і старшин вбитими, 100 пораненими. Серед загиблих був четар І. Чмола, відомий у Львові організатор довоєнного січового стрілецтва²⁹.

²⁷ За волю України... – С. 185–187.

²⁸ Encyklopedia wojskowa. – Warszawa, 2007. – Т. 1. – С. 512–513; *Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна* / Т. Зарецька. – Київ, 2007. – С. 38–44; *Kryska-Karski T. Generałowie Polski niepodległej* / Т. Kryska-Karski, S. Żurkowski. – Warszawa, 1991. – С. 19; *Крип'якевич І. Слідами польських легіонів* / І. Крип'якевич // Діло. – 1915. – 21 жовтня.

²⁹ Українські Січові Стрільці... – С. 42.

Ще в липні, коли на фронт (Тернопільщина) прибув наслідник престолу архикнязь Карл, отаман Г. Коссак звернувся до нього з пропозицією реорганізувати легіон у полк зі штатною структурою австрійської армії. Та лише у вересні, після наполегливих вимог провідних діячів ГУР та командування УСС, було прийнято рішення про реорганізацію. У той час січовики стояли в с. Вівся (нині Козівського р-ну на Тернопільщині). Три курені – В. Дідушка, С. Горука і Д. Вітовського – об'єднувалися в 1-й полк Українських січових стрільців. Його командиром став полковник Г. Коссак. Чисельність особового складу встановлена в 1 700 старшин і стрільців, окрім того, 500 зараховано до Коша. Полк отримав штатне озброєння: гармати, міномети та кулемети, яких раніше не мав.

На початку жовтня 1915 р. усусуси знову зайняли оборону на берегах Стрипи. І знову потрапили в пекло боїв, які почалися 7 жовтня наступом росіян після довгої артилерійської підготовки. “Гуділо і гриміло у воздуху від наших і ворожих гармат, – описував ці бої у листі до нареченої С. Гузар отаман С. Горук. – Представ собі, що п’ять секунд або й частіше тріскає із лоскотом недалеко у воздуху шрапнель і викидає около 300 олов’яних кульок, величини гілкового оріха. Кого така кулька поцілить, той пропав. Або гранат, як заповне в землю і зі страшним гуком трісне, то викине землю вгору вище львівського ратуша. Кавалочки заліза розлітаються на всі сторони і несуть смерть і рани. Серед такого пекла сидить чоловік безрадий, бо кулі тріскають і тут і там, і не знати, що найблизча секунда принесе”³⁰.

Після обстрілу вперед пішла російська піхота, завдавши головного удару на Семиківці, де Стрипа була мілкою, з сухими берегами. Але сотні А. Мельника, В. Будзиновського відбили ворожі атаки. Та бої продовжувалися – протягом місяця росіяни майже безперервно штурмували позиції січовиків на Стрипі. 14 жовтня вони прорвали фронт 129-ї сусідньої бригади, зайняли Соколів, причому захопили в полон весь 1-й запасний полк гонведів (угорців – *М. Л.*). Перший курінь С. Горука оточили з трьох боків, а з четвертого була Стрипа з багнистими берегами. Над куренем нависла смертельна загроза. “Останньої хвилини вирятував курінь із кліщів ворога його курінний отаман Горук, – зазначали військові літописці. – Він вивів людей лівим берегом Стрипи на Соснівський причілок, який був ще тоді в руках австрійців”³¹.

Нова битва на Стрипі, яка розгорілася 1–2 листопада 1915 р., перевершила всі попередні бої. Вранці росіянам вдалося прорвати оборону 55-ї дивізії і захопити Семиківці. Щоб закрити пролом, були кинуті курені полку УСС. Сотні отамана С. Горука вийшли під с. Ішків, стрімкою контратакою відкинули противника на своїй ділянці. Особливо відзначився підрозділ під командуванням П. Франка. “Розстріляна під проводом четаря П. Франка, – писав С. Горук про сина Каменяря, – ішла живо вперед, незважаючи на шалений вогонь артилерії і скорострільів. Вони перші захопили рови”³².

Наскільки це були запеклі бої свідчить донесення від 1 листопада курінного отамана С. Горука командирові полку: “Коло мене страшні річи. Ранених сила. Убитих маса. Не

³⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 385. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 30–31.

³¹ Крип’якевич І. Історія українського війська / І. Крип’якевич, Б. Гнатівич. – Львів, 1936. – С. 326.

³² Думін О. Історія легіону УСС 1914–1918 / О. Думін. – Львів, 1936. – С. 149.

можна навіть їх винести з ровів, бо машиніві кріси формально всіх сконують. От перед 1/2 години я вислав два цельта амуніції і одного хлопця, несучих вже нема при життю. Російська артилерія б'є на шварш лінію і на всі боївки «Іванами». Коло нас направо є одна компанія Німців, а наліво сидять в наших ровах... Москалі. Там була необсажена просторінь і они там виїхалися. Дальше наліво коло самого Ішкова є також Німці. Сотням можна довести їсти лише вечером. Як буде так дальше, то мало хто з тих двох сотень остане. Прошу щось зробити, щоби нас вечером вицафали, бо вогонь без перерви тривас від досвіта, а у нас половина рекрутів непривичних до таких речей". Того ж таки дня ввечері С. Горук надіслав друге донесення: "Прошу конечно постаратися, щоб оті дві сотні на становищах на полудне від Ішкова злюзовано нині вечером, бо готово нічого з них не залишить ся. Сотня Носковського майже знищена. Хлопці не спали цілу ніч, цілий день нічого не їли, та позастилують на пни. Прошу-бо не знаю де є четар Сушко – о ласкаве заряджене, щоби доведено много амуніцій. Може би які нині сотні змінили сеї дві сотні. Вже маємо задушки"³³. 2 листопада 1915 р. зусиллями січовиків становище було відновлено, прорив російських частин на Бережани відбито. У листі до брата у Дрогобич полковник Г. Коссак 3 листопада писав: "У нас третій день страшний бій. Боротьба йде на життя і смерть. Ще такого не було. Страти в нас великі: 40 убитих, 80 ранених, а понад 100 полоненими. Українські Січові стрільці здобули собі знов велику славу. Врятували ситуацію. Та що з того?... Трупи та й трупи, а що за те?"³⁴. Після Маківки це була друга велика битва полку УСС, в якій вони відзначилися хоробрістю і стійкістю.

Усю зиму і до травня 1916 р. полк Г. Коссака перебував у тилу. Старшинам і стрільцям були дозволені чотириденні відпустки додому. Поряд із регулярними заняттями з військової підготовки проводилася культурно-освітня робота. Активну діяльність розгорнула Пресова квартира, у складі якої плідно працювали А. Баб'юк (М. Ірчан), А. Лотоцький, О. Назарук, Ю. Шкрумеляк, Л. Лепкий, О. Курилас, М. Угрин-Безгрішний та інші талановиті письменники, журналісти, митці. Восени 1915 р. вона перебралася на фронт, на хутір Тудинку (Тернопільщина), де розташувався штаб полку³⁵.

Чи не найбільшу послугу нащадкам вони зробили, зібравши та залишивши чимало документів і матеріалів про життя і діяльність усусів. "Стрільці вже тоді тямилі, що творять першу сторінку новішої української історії і що треба зберігати свої сліди, щоби потомки не стояли перед пустими сторінками нашої минувшини, – зауважив старшина Л. Гранічка. – Писалися дневники, повстала в Команді Пресова Квартира, яка збирала всякі документи, робилися численні світлини, які й досі милують наше око славою минулого"³⁶.

Великий внесок у цю справу зробили письменники й історики. Весною 1915 р. на фронт приїхав О. Назарук, який невдовзі написав нариси "Слідами УСС" і "Над Золотою Липою". У Львові почали видавати щомісячник "Шляхи", де публікували художні твори, спогади, листи В. Бобинського, М. Ірчана, М. Заклинського, Ю. Шкрумеляка,

³³ ЦДІАЛ України. – Ф. 353. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 16–17.

³⁴ Там само. – Спр. 7. – Арк. 56.

³⁵ Див.: *Іванець І.* Дещо про Пресову Квартиру УСС / І. Іванець // *Новий час.* – 1934. – 10 вересня; *Його ж.* Пресова Квартира УСС // *Історичний календар-альманах Червоної Калини* на 1935 р. – Львів, 1934. – С. 5–9; Пресова Квартира УСС // *Календар "Батьківщина"* на 1939 р. – Львів, 1938. – С. 31.

³⁶ Шляхи. – Львів, 1915. – С. 199.

Л. Лепкого та ін. Тоді ж В. Бобинський і Л. Гец уклали збірник “Стрілецька антологія”, який містив 36 творів та 144 фотографії і малюнки. Серед її авторів були Д. Вітовський, О. Назарук, Р. Купчинський, І. Коссак, Л. Лепкий, О. Курилас, І. Іванець. Стрілецькі художники О. Курилас й О. Сорохтей заснували сатиричні журнали “Самопал” і “Самохотник”. Зусиллями А. Лотоцького, В. Огоновського та Ю. Шкрумеляка в Пісочній на Львівщині, де дислокувався Кіш УСС, налагоджено випуск журналу “Червона калина”. О. Назарук у Відні 1915 р. видав “Співанки УСС” – збірник творів Р. Купчинського й молодого композитора М. Гайворонського, пісні якого “Чуєш, брате мій”, “Іхав стрілець на війноньку”, “Човен хитається серед води”, “Засумуй, трембіго” та інші добре знані на Прикарпатті й Надзбруччі і понині³⁷.

М. Гайворонський народився 15 вересня 1892 р. у Заліщиках. Закінчив місцеву вчительську семінарію, Музичний інститут ім. М. Лисенка у Львові. Одягнувши мазепинку, не полишив улюбленої справи і незабаром став капельмейстером полкового оркестру. Згодом М. Садовський запросив його диригентом театру в Кам’янці-Подільському. Після Першої світової війни викладав у Музичному інституті, був диригентом львівського “Бояна”. Пізніше емігрував до США. Помер і похований у Нью-Йорку³⁸.

Творчо працював безпосередньо на фронті уродженець Щирця, що на Львівщині, художник О. Курилас. Син місцевого дяка, з малих літ виявив хист до малювання. Закінчив Львівську художню школу, Краківську академію мистецтв. За короткий час створив дві сотні портретів старшин і стрільців, зокрема Г. Коссака, С. Горука, Д. Вітовського, чимало батальних картин: “Маківка”, “Битва на Лисоні” й ін. У Пресовій квартирі О. Курилас був старшим за віком і провідним у групі художників, до якої належали І. Іванець, О. Сорохтей, В. Оробець, Л. Лепкий³⁹. 1952 р. у львівських музеях були варварськи знищені 2 тис. “націоналістичних” творів, серед яких всі картини стрілецьких митців.

Наприкінці травня 1916 р. до стрілецьких окопів долинула звістка про смерть славетного Каменяра, якого пов’язували з галицьким стрілецтвом найтісніші стосунки. Його син Петро служив у легіоні, а згодом – Галицькій армії. Восени 1915 р. І. Франко оселився в стрілецькому “Приюті для хорих і виздоровців УСС”, заснованому у Львові 1914 р. Він перебував у великому будинку по вул. Петра Скарги (нині Пирогова), 2а й опікувався Львівською станицею УСС, яку очолював отаман М. Волошин. Тодішня управителька приюту О. Косакевичева виділила хворому письменникові затишну кімнату на першому поверсі. Разом із фронтовиками І. Франко лікував серце і німічні

³⁷ Назарук О. Співаник стрільців / О. Назарук // Діло. – 1918. – 4 жовтня; Ой у лузі червона калина. Українські січові стрільці у піснях. – Тернопіль, 1991. – 112 с.; Ой у лузі червона калина (Пісні УСС). – Львів, 1950. – 180 с.; Олексин Б. Пісня про Червону калину / Б. Олексин. – Нью-Йорк, 1974. – 96 с.; Стрілецькі пісні. Пісенник. – Київ, 1992. – 80 с.

³⁸ Див.: Вітвицький В. Михайло Гайворонський. Життя і творчість / В. Вітвицький. – Нью-Йорк, 1954. – 207 с.

³⁹ Крижанівський А. Осип Курилас / А. Крижанівський. – Львів, 2008. – 280 с.; Науменко К. Стрілецький маляр Осип Курилас / К. Науменко // Український альманах Об’єднання українців у Польщі. – Варшава, 2001. – С. 288–289; В’юник А. Осип Курилас / А. В’юник. – Київ, 1963. – С. 3–16; УСС у боях та міжчассі. Мистецька спадщина. – Львів; Київ, 2007. – 192 с.; Яців Р. Українське мистецтво ХХ століття. Ідеї, явища, персоналії / Р. Яців. – Львів, 2006. – С. 151–158.

ноги. У зимові дні на каву до стрілецької вітальні приюту часто заходили львівські газетярі О. Назарук, Г. Голубець, М. Когут, театralи Л. Новина-Розлуцький, О. Гірняк, а також фронтовики в часи коротких відпусток. Під одним дахом із ним жив і працював відомий художник О. Новаківський, якого теж гостинно приймали усусуси⁴⁰.

На похорони Каменяра 31 травня прибула з фронту велика стрілецька делегація на чолі з Г. Коссаком. Січовикам довірили винести домовину і супроводжувати катафалк до Личакова. Сотник З. Носковський та четар О. Навроцький поклали на могилу вінок із написом: “Великому Каменяреви – Ми ломимо скалу”. Тут же був й вінок від Українського січового союзу з написом: “Співакові Самостійної України”. У прощальному виступі З. Носковський зазначав, що “його духовні діти – Українські січові стрільці, виховані та викормлені його думками і ідеями, перейняті до глибини душі його животворними словами”, вони пішли “в бій сповнити дослівно та найточніше його заповіт, – пішли з оружжем у руках ломити ворожу скелю, щоб промостити шлях народному щастю”. З. Носковського доповнив голова Української Бойової Управи К. Трильовський: “Іван Франко був не лиш пророком суспільної справедливості й борцем за свободну думку! Він поклав рівночасно величезні заслуги для української національної справи в строгім значінню цього слова! Поминувши сотні його праць на полі українознавства, чи ж не він дав українському народові другий славний національний гімн «Не пора, не пора», гімн, котрий став тепер справді найбільше популярною піснею нашого загалу? І той гімн був, певно, одною з головних причин того запалу, з яким на поклик Головної Української Ради та Бойової Управи вже протягом першого місяця теперішньої світової війни – 30 000 охотників зголосилося під синьо-жовтий прапор Українських Січових стрільців”⁴¹.

Весною 1916 р. у російській Ставці під проводом верховного головнокомандувача імператора Миколи II відбулася велика нарада, на якій затверджено план операцій на літо. Самодержець вимагав покінчити з позиційною війною і перейти до активних дій. У планах наступальної операції Південно-Західний фронт (7-ма, 8-ма, 9-та, 11-та армії – 714 тис. штиків і шабель), яким із березня командував генерал О. Брусилов, одержав другорядне завдання. Та невдовзі цей 63-літній кавалерійський генерал став національним героєм Росії. Адже в ході прориву, який увійшов в історію воєн під найменуванням Брусиловського, за півтора місяця австрійська армія втратила 400 тис. солдатів і офіцерів, понад 300 гармат⁴².

Все почалося 4 червня 1916 р. Австрійські війська Південної армії, що зарилися глибоко в окопах уздовж західного берега Стрипи, вранці не побачили сонця. Перед його сходом тисячі снарядів накрили позиції 55-ї дивізії. І коли вперед пішла російська піхота, австрійські бригади не витримали – покотилися назад на Бережани. Відійшов без бою і полк УСС, яким із травня командував підполковник А. Варивода⁴³. Як вже не раз було, генерал Фляйшман прикрив січовиками найважливіший відтинок фронту – залізницю та мурований шлях із Підгаєць на Бережани в районі пагорба Лисоня. Два

⁴⁰ Литвин М. Українські Січові Стрільці... – С. 23; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба / М. Лазарович. – Тернопіль, 2005. – С. 159–160.

⁴¹ Цит. за: За вільну Україну. – 1990. – 21 грудня.

⁴² Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь / К. Залесский. – Москва, 2000. – С. 78–85.

⁴³ Начальний Комендант УСС // Діло. – 1916. – 8 березня.

місяці – серпень і вересень – майже безперервно на цьому рубежі точилися запеклі бої. Найбільшої сили вони досягли в кінці вересня. Ціла російська дивізія 29 вересня йшла на приступ у напрямі на с. Посухів, Потутори. Наступного дня противник дощенту розгромив сусідні турецькі й угорські частини. Полк УСС опинився в щільному кільці. “Тоді обійшли Москалі наші позиції і почалася страшна битва, – писав вістун С. Гузар сестрі Стефанії, дружині отамана Горука, до Львова. – Вже по оточенню нас із бригади йшла депеша за депешою, аби триматися до посліднього чоловіка... Своєю обороною урятували стрільці Бережани, а через це завдячує нам управа військова, що тепер аж в Карпатах... Але що нам з того, коли ми стратили свій полк... Горука до послідньої хвили приказував – боронити ся, а навіть приказав з ножами продерти ся через Москалів, але се було неможливим. Ріжно люди сповідають. Одні кажуть, що оба отамани Лисняк і Горука суть убиті, а другі кажуть, що в неволі. В кожному разі та ціла оборона – то заслуга Горука і відтепер він є українським героєм, яких мало”⁴⁴.

Так Лисоня стала свідком завзяття й хоробрості січовиків. Незнана досі гора під Бережанами – знамим на українських землях місцем героїської слави та болючих втрат Українських січових стрільців. Нині на Лисоні, що підіймається на 399 м над рівнем моря, височить Хрест скорботи і слави. Це була одна з найтрагічніших сторінок бойового літопису полку УСС. 133 старшин та стрільців (віком від 16 до 36 років) полягли на пагорбах Лисоні. До тисячі потрапили в полон. Серед них старшини С. Горука, З. Носковський, В. Коссака, О. Навроцький, І. Рогольський, Ф. Черник, О. Будзиновський, яких вивезли в Симбірськ, а також А. Мельник, В. Кучабський, Р. Сушко, А. Домарадський та інші, які потрапили до таборів військовополонених Царицина. У строю залишилося лише 16 старшин і півторааста стрільців⁴⁵.

У жовтні 1916 р. залишки полку УСС виведено до Пісочного і Розвадова на Львівщині – місця дислокації недавно створеного вишколу УСС – навчального центру для новобранців і фронтників, що видужували. Ним командував досвідчений старшина 47-літній майор М. Тарнавський. Уродженець с. Бариліва на Радехівщині після закінчення Бродівської гімназії всупереч волі батька-священика замість духовної кар’єри обрав військово. Українець та ще й вільнодумець не вписувався в офіцерський корпус австрійського війська, тож просувався по службі повільно. У перших боях світової війни під Радзивіловом, Бродами, Львовом показав себе розсудливим мужнім командиром, був важко поранений і після одужання в січні 1916 р. прибув до вишколу УСС⁴⁶.

Таких частин в австрійській армії не було. Часто новобранців, особливо з національних меншостей “клаптикової” імперії, без елементарної підготовки кидали в бої. Боездатність солдатів була надзвичайно низькою, що часто виявлялось у ході війни. За допомогою вишколу січовикам удавалося уникнути цієї хиби. Під керівництвом М. Тарнавського старшини навчального підрозділу домагалися високої індивідуальної

⁴⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 385. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 14–15.

⁴⁵ Дзіковський В. Лисоня / В. Дзіковський // За волю України... – С. 317–323; Ріпецький С. Українські січові стрільці полягли в боях під Потуторами і на Лисоні в серпні і вересні 1916 р. / С. Ріпецький // За волю України... – С. 338–346; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців... – С. 147–151; Лисоня. 1916–1996: Документи, щоденники, спогади, листи, поезії, пісні, знімки. – Бережани, 1996. – С. 3–113.

⁴⁶ Див.: Генерал Мирон Тарнавський (1869–1938): зб. статей і матеріалів. – Броди: Просвіта, 2011. – 320 с.

підготовки стрільців та вишколу десятків і чет. При вишколі в Роздолі на Львівщині діяли двомісячні курси підстаршин, а у Трускавці готували старшини. Вишколом, що налічував від 300 до 3 тис. стрільців, командували авторитетні старшини: Г. Коссак, М. Тарнавський, Ф. Кікаль, К. Слюсарчук. До нього приїздив наслідник престолу Карл, а також митрополит Андрей Шептицький, який 28 жовтня 1917 р. освятив прапор полку УСС. Він був створений стрілецьким художником І. Іванцем – із синього шовку та золотими літерами “УСС” на малиновому полі, а з другого боку – герби Галичини та Києва⁴⁷.

Призначений командиром полку УСС М. Тарнавський відроджував галицьку частину на базі вишколу і Коша. 13 жовтня 1916 р. у першому наказі він зазначав: “В тяжких боях, які наші Українські Січові стрільці звели в днях 14-го серпня, 2, 3, 4 і 16 вересня, а вкінці внаслідок великих страт з дня 30-го вересня, – став наш Легіон нездідною одиницею до бою із-за малого боєвого стану. Тому на зарядження корпусної команди стягнуто рештки Легіону, крім сотні піонерів, на відпочинок і зорганізованя нових стрілецьких сил. І нині вже стоїть знов Легіон з 6-ма сотнями, яких пересічний стан є так великий, що по відпочинку і відповідним підготованню може стати в короткім часі знов проти ворога як бойова одиниця. З нинішнім днем зорганізовано 6 польових сотень і обозний відділ. Командантом 1-ої сотні – п. сотник д-р О. Левицький, 2-ої сотні – п. четар Г. Трух, 3-ої сотні – п. четар Іван Іванець, 4-ої сотні – хор. О. Телішак, 5-ої сотні – п. сот. Н. Стронський, 6-ої сотні – хор. Н. Никорак”⁴⁸.

Тоді ж у складі полку УСС створено Гуцульську сотню чисельністю 180 стрільців. Але наприкінці жовтня прийшов наказ вилучити її та направити до Великого Бичкова на Закарпатті в підпорядкування австрійській частині. Гуцульські стрільці й там показали характер – відмовилися прийняти австрійських офіцерів, окрім одного четаря А. Ерле (пізніше воював у складі УГА), вимагали повернути до свого полку. Сотня зрештою повернулася в червні 1917 р.⁴⁹ до полку під Конюхи на Бережанщині, а невдовзі взяла участь у поході на Херсонщину.

Восени 1916 р. розпочалася культурно-освітня місія галицьких стрільців на Волині. Їх скерували туди для організації комісаріатів із набору рекрутів до армії, бо місцеве населення ставилося до австрійців вороже. У грудні сотник Д. Вітовський заснував Комісаріат УСС у Ковелі, четар М. Саєвич – у Володимирі-Волинському, а четар М. Гаврилко – в Луцьку. Однак головним своїм завданням усусуси вважали розвиток українського шкільництва, яке було вкрай занедбаним. За короткий строк у краї січовики заснували 85 шкіл і прийняли на навчання понад тисячу дітей. Зокрема у школі імені Т. Шевченка у Володимирі-Волинському, крім 117 українців, навчалися євреї (91 особа), чехи (11), німці (2) – всього 221 учень. 16 старшин і стрільців, серед них Д. Вітовський, І. Вербовий, Б. Заклинський, Р. Гриневич, К. Коник, О. Вахнянин, М. Угрин-Безгрішний працювали вчителями. За допомогою громадських діячів Львова К. Студинського, Л. Мишуги, І. Крип’якевича січовики придбали для шкіл три тисячі підручників і тисячу художніх та церковно-релігійних книг, необхідні навчальні

⁴⁷ УСС у боях та міжчасі... – С. 3, 85; *Галактіон Ч.* Два прапори / Ч. Галактіон // Свобода. – 1953. – 2 травня.

⁴⁸ За волю України... – С. 419–420.

⁴⁹ Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Гробового. – Київ: Візниця, 2009. – 472 с.; *Зінь О.* Гуцульська сотня УСС / О. Зінь // Календар “Канадського фермера” на 1964 р. – Вінніпег, 1964. – С. 40–46.

прилади⁵⁰. Для місцевої дівтори у Володимирі-Волинському видано “Український Буквар”⁵¹.

На фронт, у знайомі місця під Бережани, полк УСС повернувся 17 лютого 1917 р. Ним командував тепер австрійський офіцер майор Ф. Кікаль – доволі бездарна особа. Чотири сотні полку В. Дідушка, О. Семенюка, П. Орзи й О. Букшованого зайняли рубіж оборони біля с. Куропатники. До речі, сотник О. Букшований шойно повернувся з російського полону. Будучи засланим у Сибір, він через Туркестан втік до Персії, очолив у горах загін курдів, а потім перебрався до Туреччини. Разом із турецькими частинами відважний галицький старшина повернувся на Батьківщину⁵².

Невдовзі у стрілецькі окопи дійшла звістка про Лютневу революцію в Росії, про падіння монарха Миколи II, створення Української Центральної Ради. На фронті наступило затишшя: війна набридла всім – і австрійцям, і росіянам, а тим більше – галичанам. Їх моральний дух був серйозно підірваний ганебним рішенням цесаря від 4 листопада 1916 р., за яким Галичина фактично переходила полякам. “Серед української суспільності цей злочинний прямо акт, – писав пізніше стрілецький історик А. Крезуб [псевдонім сотника О. Думіна – *М. Л.*], – викликав зрозуміле обурення і скріпив переконання, що від Австрії нема чого надіятись українському народові”⁵³. Все частіше старшини та стрільці полку УСС говорили про те, що марними виявилися надії здобути волю України під австрійськими прапорами. У березні, в час вибуху Української революції, 77 старшин склали звернення до Загальної Української Ради та Української парламентської репрезентації, в якому вимагали енергійно відстоювати інтереси українського народу. “Не сміє наш Нарід бути під цю пору як судно, на якому суперники виривають собі взаємно керму з рук. Домагаємось покінчення недостойних Великого Народу компетенційних спорів. Домагаємось від наших провідників негайно порозуміння і поставлення в чолі Нації органу з неоспоримим правом проводу і заступництва”⁵⁴. Звернення підписали Г. Коссак, Н. Гірняк, Р. Дудинський, І. Коссака, І. Цьокан, М. Стронський, Р. Купчинський, Л. Лепкий, В. Старосольський та ін.

Виявом революційних настроїв січовиків стало братання між ними і солдатами російських частин у районі с. Куропатники–Бишки–Конюхи. А почалося з того, що вечорами з російських окопів стали лунати українські пісні. Незабаром в окопах та землянках усусувів з’явилися київські, петроградські часописи. Почалися зустрічі стрільців і солдатів на нейтральній смузі, де на дротяній загорожі було встановлено поштову скриньку й галичани надсилали листи рідним за лінію фронту.

“Становище Українських Січових стрільців, звернених крісами проти відродженої України, було справді нестерпне, – згадував колишній командир Коша

⁵⁰ Крип’якевич І. Українські школи на Волині // Календар товариства “Просвіта” на 1917 рік / І. Крип’якевич. – Львів, 1917. – С. 116–121; Українські школи на Волині // Вісник Союзу визволення України. – 1916. – 9 липня; Українське шкільництво на Волині // Там само. – 1917. – 12 березня; 26 серпня; Українські школи на Волині // Діло. – 1916. – 11, 12 липня; Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців... – С. 293–308.

⁵¹ Український Буквар. – Володимир-Волинський: Вид. Комісар. УСС у Володимирі-Вол., 1917. – 60 с.

⁵² Литвин М. Військова еліта Галичини... – С. 7–19.

⁵³ Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – С. 5.

⁵⁴ За волю України... – С. 421–422.

Н. Гірняк. – Після палких дебат над проблемою ролі Легіону в новій ситуації команда Коша скликала нараду всіх формацій Легіону. Вона відбулася в травні 1917 р. в постю Коша. Проводив Д. Вітовський⁵⁵. Отож, 26 травня в Пісочній на Львівщині галицькі старшини вирішували, що робити далі. Більшість із них, передовсім Г. Косак, І. Сіак, О. Букшований, висловили пропозицію розпустити полк УСС, тим більше, що він складався з добровольців і в цьому був незалежним від австрійського військового командування. Всім пропонувалося повернутись на Батьківщину й готувати сили для визволення Галичини. Частина учасників наради на чолі з Д. Вітовським, Н. Гірняком і представником К. Левицького та Є. Петрушевича (керівники Української парламентської репрезентації) В. Старосольським, який прибув із Відня, закликали зберегти січову формацію і звернутися до політичного проводу Галичини з листом, в якому викласти пропозиції стрілецтва. На тому й зійшлися.

Серед документів легіону УСС тих часів – чимало свідчень про широку культурно-освітню діяльність Коша під командуванням отамана Н. Гірняка. Протягом усієї війни між Кошем і діячами культури та мистецтва Галичини підтримувалися тісні дружні стосунки. У травні 1916 р., наприклад, управителька львівського театру “Українська бесіда” і видатна акторка К. Рубчакова звернулася до отамана Н. Гірняка з проханням звільнити від служби до 15 липня того року для участі у спектаклях підхорунжого О. Гірняка (брата командира Коша, пізніше відомого актора театру “Березіль” у Харкові, репресованого в 30-х роках, який згодом емігрував до США), десятника Л. Лісевича й Е. Банаха. Крім того, просила відпустити до Львова хористами театру підхорунжого Баландюка і десятника Луцького. 30 січня 1917 р. пише до Н. Гірняка письменник В. Стефанік: “Я хотів би глянути на Ваш Кіш і тому прошу Вас, як господаря, щоб Ви пустили мене до Українських січових стрільців”. У березні того ж року В. Барвінський просив командування Коша дозволити взяти участь у виступі хору товариства “Львівський Боян” кільком стрільцям на вибір отамана Н. Гірняка. У березні К. Рубчакова просить відпустити із Коша до її театру знаного стрілецького актора Новіну-Розлуцького. В. Гнатюк наполягав відпустити до Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка підхорунжого І. Романківа⁵⁶.

У цей час під тиском Антанти, а також із метою зменшити наростання антивоєнних настроїв у Росії та на фронті, військовий міністр О. Керенський за згодою Тимчасового уряду готував новий наступ на Південно-Західному фронті. Він особисто прибув до Галичини, де зупинив на декілька днів свій бронепоїзд у прифронтовому містечку Козова. 15 червня 1917 р. О. Керенський приїхав до Тернополя. Перед десятитисячним строєм військ виголосив патетичну промову, агітуючи за війну до переможного кінця. Однак вона не справила на фронтовиків очікуваного враження, навпаки, офіцери вручили міністрові антивоєнну резолюцію, прийняту на мітингу корпусу. Переконавшись, що на заклики фронтовики не реагують, Тимчасовий уряд відновив військово-польові суди, запровадив на фронті смертну кару. Після цього 18 червня було віддано наказ про наступ. Деякі частини і підрозділи, зокрема Гренадерський полк, роти Фінляндського, Павловського полків, відмовилися брати в ньому участь. За це вони були негайно роззброєні, а “заколотники” кинуті за ґрати в’язниці Кам’янець-Подільського.

⁵⁵ Там само. – С. 265.

⁵⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 353. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 79–87.

Кровопротиття на фронті продовжувалося, а братання закінчилося⁵⁷. У ті літні дні у складі російської армії в бою під Зборовом відзначився чехословацький легіон (3 300 вояків) під командуванням полковника Троянова, сформований 1914 р. з українських чехів (70 тис. осіб) Київщини та Волині⁵⁸. Про той бій нині нагадує пам'ятний знак, до якого часто приїжджають офіційні делегації та туристи з Чехії і Словаччини.

Незважаючи на значні бойові заслуги легіону Українських січових стрільців, австрійське командування все-таки не позбавилося почуття недовіри до них. Начальник штабу 25-го корпусу граф Р. Ламезан-Сален після огляду полку об'єктивно відізвався про вишкіл стрільців: “Добрі вояки, хоча боюся, що від них можна всього сподіватися”⁵⁹? Наслідком такого ставлення і було призначення командиром усусусів австрійця Ф. Кікаля та нове обмеження кількісного складу. Полк відведено у другий ешелон оборони в околиці с. Конюхи на Бережанщині.

Бої на відтинку січовиків відновилися 29 червня потужним артилерійським обстрілом. 520 російських артбатареї шматували оборону австрійських військ на фронті від Бишок до Зборова протягом 48 годин. Дощового дня 1 липня російські частини без великих зусиль прорвали оборону австрійців і вийшли в район оборони полку УСС. Ф. Кікаль та штаб полку виявили у скрутний момент безпорадність: організувати кругову оборону не вдалося, та й бойовий дух у січовиків був уже не таким, як раніше. У результаті командир полку з великою групою старшин і стрільців потрапили в полон. У строю залишилося всього 9 старшин і 444 стрільці⁵⁹.

На початку липня 1917 р. шість відновлених сотень полку УСС під командуванням М. Тарнавського знову брали участь у боях. Після дводенного штурму вони оволоділи Козовою і в час загального наступу австрійських військ прямували до Купчинців, Бурканова, Дзвиняча й зупинилися в Бурдиківцях над Збручем. Коли ж 11 липня австро-німецькі війська захопили Тернопіль, російське командування звинуватило в поразці 1-й гвардійський корпус, який нібито підо впливом більшовиків самочинно покинув місто. Горезвісний генерал Корнілов кинув на гвардійців козаків Донського полку з бронемашинами. На околицях Тернополя розігралась кривава трагедія – кілька годин козаки рубали шаблями солдатів, що відступали. Лише восени 1917 р. бойові дії на галицькому фронті повністю припинилися. Полк УСС перебував у цей час в надзбручанському селі Гуштині. 11 грудня за ініціативою Д. Вітовського знову була скликана нарада старшин, на якій обговорювали ситуацію на фронті й у країні та плани на майбутнє. На нараді фронтовиків звучали різні думки. Д. Паліїв (пізніше старшина Галицької армії, провідний діяч Української військової організації Польського сейму від УНДО, один із творців дивізії СС “Галичина” 1943 р., загинув у липні 1944 р. під Бродами) виступив за негайний і повний розрив з Австро-Угорщиною, що означало розпуск УСС. І. Цьокан закликав не брати участі ні в яких бойових діях, із розпуском зачекати. Д. Вітовський висловив виважену думку про збереження полку УСС та зміцнення його для майбутньої боротьби за відродження Української держави. Його пропозиції схвалила нарада фронтовиків. До них приєдналися старшини Коша

⁵⁷ Литвин М. Історія галицького стрілецтва... – С. 45–46.

⁵⁸ Československé Legie za 1. světové války a Československá obec Legionářská. – Praga, 2004. – S. 2–9.

⁵⁹ Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців... – С. 179–180.

на чолі з Н. Гірняком і вишколу, де збори провів отаман Г. Коссак. Ці події в полку УСС та настрої серед його старшин спричинили в австрійського командування явне незадоволення. Це призвело до того, що було усунуто з посади командира усусусів М. Тарнавського і призначено на його місце сотника О. Микитку. 40-річний старшина народився у с. Заланів на Рогатинщині, з 1902 р. служив на офіцерських посадах в австрійській армії. Пізніше, в ході українсько-польської війни, став командиром корпусу, генералом, нарешті, командувачем УГА. Розстріляний на Луб'янці в серпні 1920 р.⁶⁰

Галицьке стрілецтво таку заміну сприйняло з обуренням. “Тому мабуть, що отаман Тарнавський під цю пору стояв більше на українським, чим австрійським становиську, рішено замінити його нікому незвісним капітаном Микиткою. Накинення нового, нижчого рангою команданта, а відкомандування єдиного чоловіка, що має повне довір'я всіх стрільців, викликало між стрільцтвом зовсім оправданий фермент”⁶¹, – писали в листі до Центральної Управи 25 грудня 1917 р. Д. Вітовський і М. Стронський.

У лютому 1918 р. полк УСС перейшов Збруч і здійснив похід на Правобережну Україну у складі групи австрійських військ під командуванням архикнязя Вільгельма Габсбурга. У наказі, оголошеному перед вступом на землі Наддніпрянщини, зокрема, мовилося: “Ніяких насильств і борб не зводити, а суперечки полагоджувати поки що своїм громадським судом. Кара смерти заборонена... Поведене з людьми має бути чемне. Говорити тільки по українськи до населення”⁶². Тоді ж до стрілецтва звернулася Центральна Управа УСС. Вона ставила завдання на Великій Україні виявити “карність, гарний лад і порядок, знаменитий послух і охоче сповнювання своїх військових обов'язків”. Окрім того, пропонувалося “ширити скрізь серед українського населення національну свідомість, знання історії, літератури, краю і людей, пісні і музики, пошанування і культу всього рідного, своїх національних пам'яток, своєї минувшини... Полишити по собі серед українського народу із днів світової війни пам'ятку не тільки гарного, добре вишколеного і карного, але і в найвищим степені культурного війська”⁶³.

Напередодні вступу австрійських військ в Україну перейшов на бік Антанти у повному складі польський легіон Ю. Галлера. Розгніване австрійське командування негайно роззброїло інші польські військові частини, а заодно мало намір ліквідувати легіон УСС. На його захист виступили не лише українські послы Віденського парламенту, а й представники армії. Тоді цісар Карл пішов на компроміс: поставив командиром усусусів сина австрійського ерцгерцога Стефана Вільгельма Габсбурга. Цього офіцера з 13-го піхотного полку, де служили лише українці із Золочівщини, січовики знали і його приїзд у березні 1918 р. не спричинив особливих заперечень. Народився він 19 лютого 1896 р. на берегах Адріатики. Здобув пристойну освіту, досконало володів декількома європейськими мовами. Українську 18-літній принц опанував уже серед стрілецтва в австрійському війську, відтак полюбив твори М. Грушевського, Т. Шевченка, В. Стефаника, І. Франка. Під їх впливом навіть почав віршувати – оспівувати красу України, що стала його другою духовною Вітчизною, й українців, своїх братів по серцю і думам:

⁶⁰ Литвин М. Військова еліта Галичини... – С. 193–207.

⁶¹ За волю України... – С. 427.

⁶² Літопис Червоної Калини. – Львів, 1934. – С. 7.

⁶³ За волю України... – С. 436–437.

Минають дні розкошного кохання,
 Минають дні журби,
 Минають дні великого страждання,
 Важкої боротьби...

(“Минають дні...”)

О хмари, що в сторони рідні йдете,
 Гуцулів від мене вітайте –
 О птиці, що в гори на південь пливете,
 З вітанням од їх повертайте...
 Я сильно надіюсь, що прийде хвилина,
 Весь світ запалає огнями –
 О воля народів, щаслива година
 Братерство воскресне між нами.

(“Надія. Посвята гуцулам”)

Після поразки Визвольних змагань Василь Вишиваний (так його називали українці) поселився у Відні та на довгі роки пов’язав долю із бойовими побратимами. Зокрема на початку 20-х віддав свої заощадження на допомогу скитальцям УГА в таборах Чехословаччини. Влітку 1947 р. був арештований органами Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) і таємно вивезений із Австрії до сталінських таборів⁶⁴.

Коли тоді, в 1918 р. (здагував Вільгельм Габсбург), він приїхав до Жмеринки представитися командирі корпусу генералові Гофману і запитав про усусусів, генерал вигукнув: “УСС – це банда!”. Але, на щастя, новий командир не сприйняв всерйоз таку характеристику. Завдяки своєму коректному і неупередженому ставленню до стрільцтва він скоро порозумівся зі стрільцями та старшинами. Бойових сутичок із радянськими частинами в Україні полк УСС майже не мав, не втратив жодної людини⁶⁵. Зустріч під Херсоном закінчилася тим, що червоні здали його без бою. У місті галичани радо відвідали місцеву “Просвіту”. Потім сотні усусусів на пароплаві пішли вверх по Дніпру. Також без бою зайняли Нікополь. На підході до Олександрівська (нині Запоріжжя) одержали повідомлення про те, що його обороняють червоні частини. Наказано зайняти місто з боєм. Спроба виконати наказ не мала успіху: зустрівши опір, галичани не стали встрявати у збройну сутичку, а дали змогу “відзначитися” німецьким частинам, які наступали з півночі⁶⁶.

⁶⁴ Пресіч О. Український поет Вільгельм фон Габсбург / О. Пресіч // Україна. – 1991. – № 5. – С. 8–9; Терещенко Ю. Український патріот з династії Габсбургів / Ю. Терещенко, П. Остапко. – Київ, 1999. – 166 с.; Гірняк Н. Василь Вишиваний / Н. Гірняк // Новий шлях. – 1956. – 6, 10, 13, 17, 20, 24, 27 лютого; Юнацький Є. Полк Василь Вишиваний / Є. Юнацький // Календар-альманах на 1955 рік. – Буенос-Айрес, 1955. – С. 29–52.

⁶⁵ Заклинський М. Січові стрільці на Херсонщині / М. Заклинський // Календар Червоної Калини на 1933 р. – Львів, 1933. – С. 54–67.

⁶⁶ Франко П. Бій в Олександрівську. Бої 3-ої сотні УСС / П. Франко // Літопис Червоної Калини. – 1939. – Ч. 7. – С. 17–18; Заклинський М. Українське січове стрільцтво над Дніпром і Чорним морем / М. Заклинський // За волю України... – С. 195–197.

Півтора місяця сотні легіону розміщувалися у придніпровських містах Олександрівську, Нікополі, Катеринославі (нині Дніпропетровськ). Зокрема про життя і побут січовиків на степовій Україні розповіла у спогаді “Рідні гості” С. Тобілевич: “Українське січове стрілецтво, роздивившись навколо, взялося негайно до праці. Незабаром серед селянства розійшлися чутки одні від одних чудніші: вони вчать ..., вони лікують ..., вони посилають своїх людей на роботу в поміч удовам і недужим ... За все платять ..., поводяться по-людськи ... Позаводили крамниці, дають людям світло, роздають книжки ... Щось небувале робиться, відколи світ світом!...”⁶⁷. У ці дні його старшини і стрільці вперше зустріли своїх товаришів по карпатських і подільських боях, які потрапили тоді в полон, а потім влилися до полку січових стрільців Є. Коновальця⁶⁸. Після його розформування німцями частина січовиків приєдналася до Запорозького полку отамана П. Болбачана.

Наприкінці квітня того ж року в результаті перевороту Центральна Рада була розпущена, а влада в Україні перейшла до рук царського генерала-монархіста П. Скоропадського. Нова влада стала повертати старі порядки. У селян відбирали поділену поміщицьку землю. Майже всю Україну охопили антигетьманські повстання. П. Скоропадський намагався придушити їх за допомогою німецько-австрійських військ. Галицькі старшини і стрільці вороже зреагували на спроби командування нав’язати їм жандармські функції. Накази командування та місцевих властей не виконувалися. Коли сотню Ю. Головінського вислали в містечко Добровеличківці з наказом усмирити населення, сотник категорично відмовився застосувати силу, за що був відданий з групою інших старшин під суд. Полку було наказано розгромити повстанський загін Шинкаря. О. Микитка, який виконував тимчасово обов’язки командира усусусів, заявив, що його люди не будуть ніколи стріляти в селян-українців, що справедливо домагаються землі і волі.

Командування УСС постійно відчувало вороже ставлення до себе з боку австрійського військового командування, де, між іншим, чимало було поляків або їх прихильників. Коли на Херсонщині до фронтових підрозділів приєднався вишкіл під командуванням Г. Коссака і з нього було утворено 3-й курінь у складі чотирьох сотень загальною кількістю тисячу стрільців, то тут же зверху прийшов наказ курінь розформувати. На початку жовтня 1918 р. українські послы у Відні на чолі з Є. Петрушевичем (невдовзі – президент Національної Ради ЗУНР) та К. Левицьким (прем’єр ЗУНР) звернулися до австрійського уряду з проханням перевести полк УСС до Львова. Але австрійське командування, яке ще раніше задумало вивести його з Великої України, відправило січовиків подалі від свого краю – на Буковину. Там, у районі Чернівців, вони перебували до збройного повстання 1 листопада 1918 р. у Львові, де проголошено Західноукраїнську Народну Республіку⁶⁹. У ті листопадові дні на базі полку УСС розпочато формування регулярних збройних сил молодой держави – Галицької армії. Зауважимо й те, що, крім українців і поляків, свої національні військові формування мали також хорвати і чехи, чимало з яких поховано в Галичині.

⁶⁷ Цит. за: *Гірняк М.* Організація і духовний ріст Українських січових стрільців / М. Гірняк. – Філядельфія, 1955. – С. 40–41.

⁶⁸ *Литвин М.* Військова еліта Галичини... – С. 106–127; *Ковальчук М.* На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. – Київ, 2010. – С. 50–62.

⁶⁹ *Литвин М.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – С. 30–38, 54, 55.

Як бачимо, Велика війна та революції 1917–1921 рр. завдали смертельного удару багатонаціональним імперіям Романових і Габсбургів, на уламках яких поневолені європейські народи – чехи, поляки, литовці, латиші, естонці, а також українці почали творити власні національні держави. Щоправда, воєнно-політичні потуги українців були послаблені розпорошеністю національних сил по обидва боки Збруча, представники яких нерідко взаємопоборювали одне одного у складі противних військ. Про це, зокрема, нагадують десятки військових цвинтарів обох армій на Волині, Галичині та Буковині. Що ж до офіційного Відня, то він уважав формування національних підрозділів армії додатковим засобом нейтралізації етносепаратизму, плекання у громадян політичної лояльності, застосовуючи принцип солідарної відповідальності. Австрійська влада стимулювала етнічні меншини до захисту монархії Габсбургів, “творення наднаціональної поліетнічної політичної нації”⁷⁰.

Николай Литвин. От национального войска к соборному государству: к 100-летию создания легиона Украинских сечевых стрельцов

Актуализирован украинский вопрос в годы Первой мировой войны. Проанализированы боевой путь в Карпатах и Надзбручьи, культурно-образовательную деятельность в Галиции, на Волини и Приднепровье легиона Украинских сечевых стрельцов, сформированного летом 1914 года в австро-венгерской армии. Представлены архивные документы, воспоминания стрельцов и старшин легиона, общественных деятелей Галичины.

Ключевые слова: легион Украинских сечевых стрельцов, Первая мировая война, культурно-образовательная деятельность, украинский вопрос.

Mykola Lytvyn. From national military to unified state: 100th anniversary of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen

The article analyses Ukrainian issue in the times of World War I. It focuses on the Legion of Ukrainian Sich Riflemen, established in the summer of 1914 as a unit of the Austro-Hungarian Army. The article examines the Legion's military activities in the Carpathians and near the Zbruch River as well as its cultural and educational activities in Galicia, Volhynia and Dnieper Ukraine. It is based on rich archival sources and memoirs of the Legion's soldiers and officers, and Galician contemporary activists.

Key words: the Legion of Ukrainian Sich Riflemen, World War I, cultural and educational activities, Ukrainian issue.

⁷⁰ *Монолатій І.* Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. / *І. Монолатій.* – Івано-Франківськ, 2010. – С. 618–619.